

Brněnská přehrada, jak ji neznáte ... 2

Rostliny v okolí přehradní hráze

Koniklec statný velkokvětý
 je vytrvalá bylina z čeledi pryskyřníkových. Koniklice rostou na stunných pahorcích, na travnatých, vysychných a kamenitých místech a v rozvolněných hájích.

V Čechách nerostou, na jižní Moravě jen na dosud zachovaných lokalitách. Lze je nalézt zejména na Palávě, na Třebíčsku a v Bílých Karpatech. Na Brněnsku jsou bohaté porosty

na Kamenném vrchu, na Hádech (Šumberova skála), na Stránské skále a na Netopýřkách.

Koniklice rozkvétají často už v březnu. Pod hebe chlupatými fialovými květy vyrůstají z jednoho místa tři stříbrně chlupaté listy dělené v drobné úkrojky a vytvářejí tak přizemní růžici. Květy jsou jednotlivé, velké až 6 cm. Na počátku kvetení jsou přizemní uzavřené, pak zvonkovité, později rozevřené a vzpřímené. Lodyhy dorůstají až 25 cm. Podlouhle vejčité okvětní lístky jsou na vnější straně plstnaté, z původně fialové mění barvu až do bělavé. Uvnitř květu jsou velmi početné žluté tyčinky, uspořádané ve spirále. Mezi nimi jsou nafialovělé blízky semeníků.

Po opadu okvětních lístků a tyčinek se semeníky mění v plody zvané nažky s prodlouženým chlupatým zobánkem. Chlupaté zobánky nažek umožňují jejich přenos větrem nebo zachycení v peří ptáků. Rozšiřování koniklice je jednoduchší na plochách s otevřenými bylinnými porosty. Tedy tam, kde mezi trsy trav a jinými rostlinami je volná půda, v níž se nažky mohou zachytit a ukřídličit.

V zimě spodní části a odumřelé zbytky listů ochraňují lodyhy. Pro postupné se vyvíjející květ jsou ochranou jemně dřpené chlupaté listy, které do sebe květy uzavírají. Chloupky na listech mají dvojitý význam. Za chladných jarních nocí chrání květy před chladem a přizemními mraziky a naopak za slunného počasí, kdy se ohívá i okolní půda, chrání květy proti přehřátí.

Koniklec patří mezi ohrožené druhy rostlin. Zjemněná mu hrozí přesazování na zahrádky, trhání květů, ale také přeměna na koniklecových ploch na jiné kultury, vypalování staňiny, případně přirozené zarostání ploch stromy a keří.

Jižní svah údolí Svratky pod přehradní hrází

Jižní svah – tedy svah obrácený k severu s protějšími kontrasty zvláště bohatým lesním porostem. V jeho podrostu pak rostou zcela jiné druhy, typické pro vlhčí a zastíněné plochy.

Brambořík načervenalý

Patří mezi vzácné druhy stinných lesních porostů s buky, habry a javory a je jejich ozdobou hlavně v době kvetení. Ale i po celý rok jsou nápadné jeho tmavozelené listy s bělavou kresbou na horní straně. Jen odborník pozná, že jde o druh z čeledi prvosenníkových. Má přibližně větší (brambořík perský) i menší (brambořík neapolský).

Vyskytuje se často i na sutích, dává ale přednost vápencovému podkladu. Rozšířen je v pahorkatinách a až do horského stupně. Protože bukové a vůbec listnaté vlhké lesy, kde se vyskytuje, mizí, patří brambořík mezi ohrožené chráněné druhy. Ohrožen je i přímo vyrýváním hlíz.

Brambořík je vytrvalá bylina s podzemní kulovitou hlízou. Lodyha je krátká šupinatá. Listy jsou masité s dlouhými řapíky, listové čepele jsou srdčité okrouhlé, na okraji měkce vroubkované, přezímující. Na horní straně jsou tmavě zelené s bělavými skvrnami, na spodní straně karminově červené.

Jiné rostliny na prosluněných plochách obrácených k jihu

Pelyněk ladní

Jeho květy složené do úborů nejsou barevně nápadné. Dřevnatější lodyhy jsou až 50 cm dlouhé a vytvářejí husté trsy. Lodyhy i listy jsou hedvábně plstnaté. Listy jsou rozděleny v čárkovité úkrojky, jen 1 mm široké. Květenství jsou prutovitá, složená z jednostranných hroznů úborů. Květy jsou žluté nebo červenavé, velmi drobné a skládají jen 2 až 3 mm dlouhé úbory. Ochrannou proti přehřátí je opět hedvábný povrch listů a jejich rozdělení na úzké části. Patří do čeledi hvězdnicovitých.

Mochna stříbrná

Vytrvalá rostlina s přizemní růžicí. lodyhy jsou přímé nebo šikmo vystoupavé běloplstnaté, dlouze chlupaté a bohatě listnaté. Listy jsou pěti- až sedmicítné, jednotlivé lístky jsou hrubě zubaté. Na okrajích jsou ohnuté, na spodní straně běloplstnaté, na horní straně roztroušeně chlupaté. Květy jsou pětčetné. Mezi pěti listy kalicha je pět cípů kalíšku, korunní plátky jsou živě žluté, vepředu vykrojené. Tyčinky i semeníky jsou početné, průměr jejich počet je značně proměnlivý. Plody jsou drobné nažky.

Květní stopky vyrůstají z listové růžice, jsou delší než listy a při dozrání plodu spirálovitě stočené. Vonně pětčetné květy jsou karminově červené. Cípky koruny jsou obrácené nazpět a až 20 mm dlouhé. Plodem je kulatá tobołka.

Oměj vlčí mor pravý

Vyskytuje se na podobných místech jako brambořík. Oměj vlčí mor roste v listnatých hájích na humózních až skalnatých podkladech. Vyskytuje se roztroušeně na zastíněných

sutích, zpravidla v lesích s javory, lipami a jilmu (v lipových javovínách). Na dalších místech v okolí Brna roste například u potoka Vrbovce v lese Pekárna (chráněná přírodní památka), v údolí Kohoutovického potoka a v Kamenném žlebku u Ochozské jeskyně v údolí Ráčky. Patří mezi ohrožené chráněné druhy. Důvodem ochrany jsou především změny jeho životních podmínek při obhospodávaní lesů.

Stejně jako koniklec patří do čeledi pryskyřníkových. Je vytrvalým druhem s oddenkem v půdě. Má (na rozdíl od přibuzného koniklice) souměrné květy a listy s čepelemi mnohem menší děleními. Roste na zastíněných místech, a potřebuje tudíž větší listovou plochu k dosažení dostatečného příjmu sluneční energie. Dosahuje výšky 50 až 120 cm, při květení je lodyha rozložité větvitá. Listy jsou dlanitě dělené s ostře zastiňovanými klínovitými úkrojky. Květy jsou na větších květenstvích řídké a odstávají od lodyhy. Kalich je korunovitě tvarovaný, bledozhltý, a také malé korunní plátky jsou žluté. Horní kalíšník listek je přilbicovitý, až 2 cm dlouhý a válcovité prodloužený. Korunní plátky jsou mnohem menší a mají tenký výběžek (ostruhu). Plodem jsou měchyčky, vytvářející se z pětčetného semeníku.

Jiné rostliny na stinných plochách obrácených k severu

Hluchavka pitulník

Patří mezi další druhy, které dokumentují zastíněné plochy lesního podrostu. Radíme ji do čeledi hluchavkovitých. Vytváří plazivě až vystoupavě lodyhy, které vytvářejí vstřícné (proti sobě stojící) listy. Na jejich lici je často bělavá kresba. Květy se vytvářejí v úžlabí listů a tvoří husté květenství. Nevyrůstají ale z jednoho místa. Květy hluchavky jsou souměrné se srostlým kalichem. Koruna je žlutá a rozdělená v nápadně větší horní pysk. Tyčinky jsou různé dlouhé, dvě delší a dvě kratší.

Jaterník podléška

Můžeme ji v stinném lese na pravém úbočí údolí Svratky spatřit na jaře. Poznáme ji podle trojaločných listů a mýdných okvětních lístků. Podobně jako u sasanky a u koniklice má i podléška na kvetoucích lodyhách značně zmenšené listy, které připomínají trojčetný kalich. Počet okvětních lístků je značně proměnlivý, také tyčinek a semeníků (nažek) je nestálý počet. Jaterník rozkvétá brzy jara. Patří k rostlinám, které ke svému vývoji a květení využívají období, kdy stromy ještě nemají listy, a tak se půda brzy dostatečně prohřívá.

Georeliéf okolí Brněnské přehrady

Přehradní hráz byla velmi vhodně vybudována v místě, kde bývala široká údolní niva řeky Svratky přechází do krátkého severního údolí. Při pohledu proti proudu se nám naskytne pohled na Kníničskou kotlinu, nyní vyplněnou vodami Brněnské přehrady. Sníženina je lemována vysokými a poměrně strmými svahy, které svým sklonem výrazně kontrastují s širokým a rovným dnem starého říčního údolí Svratky a nyní také s vodní hladinou přehrady. Kotlina je protažena ve směru severozápad-jihovýchod a její maximální délka činí 2,8 km ve směru toku. Okolí přehrady je možné charakterizovat jako členitou pahorkatinu s relativními výškovými rozdíly 75–150 metrů. Nejvyšším bodem okolí přehrady je vrchol kopce Tmavka (441 m), který se nalézá na levém břehu. Při pohledu na celkový tvar kotliny nás může zaujmout rozdílná struktura svahů na levém a pravém břehu. Levý břeh má svahy příkřejší – spadají k hladině přehrady pod úhlem přesahujícím 5°. Takový tvar kotliny bývá označován jako **sklonově asymetrická**. Hlavní příčinou vzniku takto tvarované kotliny byly pohyby zemské kóry v dávných geologických dobách.

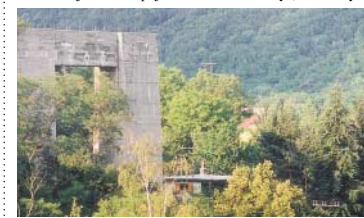
Stejně pohyby ovlivnily také vznik krátkého údolí spojujícího Kníničskou kotlinu s níže po proudu ležící kotlinou Bystrickou (pohled z hráze po proudu řeky Svratky). Údolí má charakter tzv. **průlomového údolí**, které je typickým prvkem georeliéfu brněnského prostoru. Nikde jinde v České republice se nevyskytuje tak velký počet těchto údolí na

rozumně obdobné plošné rozlohy. Průlomovým údolím můžeme rozumět takové údolí, které z území nižšího georeliéfu (Kníničská kotlina) prorazí například vyšším georeliéfem a opět vstupuje do prostoru s podstatně nižším georeliéfem (Bystrická kotlina). Další průlomové údolí spojující například Bystrickou a Zábovfeskou kotlinu podalý výsledek průzkumných prací při stavbě přehrad, které zjišťovaly poměry v zemské kůře ve směru severozápad-jihovýchod. Další důkaz podává příčný řez průlomovým údolím – plošiny vytvořené při jižní a severní straně údolí leží v odlišné nadmořské výšce. Obě dvě jsou přitom vytvořeny stejným materiálem a jsou také pravděpodobně stejně staré. Dalším důkazem je směr úbočí obou údolních svahů – neprobíhají spolu rovnoběžně, jak by tomu muselo být u údolí vytvořeného hloubkovou erozí vodního toku v celistvé hornině, ale rozobíhají se tak, že údolí se nálevkovitě rozevírají směrem k východu.

Vrtné práce provedené při stavbě přehrady v řeci Svratky ukázaly, že průlomové údolí má skalní dno, které bylo později pokryto říčními štěrky a písky. V místě přehradní hráze byly ve dne řečiště nalezeny tzv. **evorzón kalí** – misovité tvary svědčící o původně prudkém toku řeky Svratky v době, kdy si razila cestu mezi oběma kotlinami. Nemí vyloučené, že v té době zde dočasně existoval vodopád.

Historie „Hitlerovy“ dálnice

Podíváme-li se na mapu Evropy před druhou světovou válkou, uvidíme, že oblast Čech a Moravy byla jako ostrov klin svazce mezi Německo a Rakousko a narušovala tak celistvost tehdejších hranic německy mluvících oblastí. A právě v nejužším místě tohoto klinu se měly podle plánů německých projektantů svírající kličce spojit. Přes území Moravy (od Orlických

hor k Moravské Třebové a poté Boskovickému brázdou směrem na Brno a Vídeň) měla vést dálnice spojující sežďm austrádr v západním Prusku a Slezsku s podobnou sítí v Rakousku. Tato komunikace (tzv. říšská dálnice) měla v době svého plánování strategický význam – uzavírala infrastrukturu německy mluvících oblastí v jeden celek a profínala území, které tehdy ještě pod německým vlivem nebylo. Navíc se přibližovala k Brnu, které bylo významným průmyslovým a zbrojním centrem, a byla předmostím pro případnou expanzi dále na východ.

Tam, kde již byly vykoupeny pozemky a trasa definitivně stanovena, byly vybudovány „dálnicové táboory“ (jeden jihozápadně od Brna a druhý v Jevíčka). Stavět se začalo v dubnu 1939 a práce poté pokračovaly po další tři roky. Z celkové předpokládané délky 320 km byl zrealizován pouze 85 km dlouhý úsek od Městčka Trajkova (jižně od Moravské Třebové) po Opavotice poblíž Rávnáru (jižně od Brna).

Plánovaná trasa zmiňovaného úseku říšské dálnice je dodnes zřetelná v podobě náspu nebo zářezu v krajině. Po celé její délce jsou roztroušeny zbytky rozostavěných mostních konstrukcí a ve dvou místech ji dokonce využívá i současná silniční síť. Prvním z těchto míst je 4,7 km dlouhý úsek silniční spojky mezi Bystřicí a Vídeňskou, který se podle toho také jmenuje Stará dálnice, a druhým je odbočka ze Svitavské silnice na Boskovice v délce 1,5 km. Patrně nejvýraznějšími pohrubky stavební

činnosti z období let 1939–1942 jsou však dva mostní pilíře u hráze Brněnské přehrady (viz foto).

Přestože stavba „Hitlerovy“ říšské dálnice nakonec nebyla realizována, vykoupené pozemky již zůstaly ve vlastnictví státu, což v roce 1963 usnadnilo rozhodnutí vlády ČSSR o zachování téměř 100 metrů širokého dopravního koridoru jako územní rezervy pro plánovanou dálnici Brno–Svitavy. Projekt vystavby této rychlostní komunikace byl schválen a stal se součástí územního plánu města Brna až v roce 1994. Ten je oproti původnímu doplněn o čtyřpruhový městský přivaděč vedoucí údolím Svratky s napojením na R 43 poblíž „Letadla“ u přístavby Brněnské přehrady. (Zatím je zde jen na první pohled nezřetelný val.)

Podle původních plánů měla říšská dálnice vést volnou venkovskou krajinou a poté stranou od obytných částí Brna. Tyto podmínky se však za více než 50 let změnily. Dnes by R 43 vedoucí ve stopách „Hitlerovy“ říšské dálnice protínala nejnavštěvovanější rekreační oblast Brna a procházela by v těsné blízkosti nebo dokonce přímo přes dvanáct chráněných území. Například již zmíněné pilíře u přehradní hráze stojí v chráněném území přírodní památky Skalky u přehrady, která je významnou botanickou a entomologickou lokalitou. Neopominutelný je také fakt, že by to silnice, po níž by mělo projet přes 22 000 vozidel za jeden den, procházela středem bystrčického sídliště – obytné zóny velikosti většího okresního města.

